

TÜZELŐBERENDEZÉSEK A BALATONAKALI SZŐLŐHEGYEKEN A szőlőhegyi kultúrtáj hasznosításának változásai

PROBLÉMAFELVETÉS

„Kúpok fénylő orommal, szőlőhegyek zölden ragyogva, erdők fekete foltjai, zöld mezők, arany vetések, száz falu, ezer hegyi hajlék...”¹ – írja Eötvös Károly *Balaton utazás* című művében, a győri gerincről gyönyörködve a balatoni tájban. Ez az ezer hegyi hajlékkal „díszített” táj, melyért Eötvös úgy lelkesedett, manapság is – legalábbis távolról – hasonló képet mutat, mint neves írónk korában, másfélszáz évvel ezelőtt.

Közelebb érve a hegyekhez az épületek sokszínűsége tárul elénk, amihez nemcsak a hagyományos építmények számos típusa, hanem a szőlőműveléshez nem kötődő épületek egyre nagyobb száma is hozzájárul.

Tanulmányom célja, hogy a Balatonakali felett magasodó *Fenye- és Les-hegyek* építményeit² és az azokat létrehozó, eltérő motivációkkal bíró szőlőhegyi tulajdonosokat bemutassam, és a jelenséget értelmezzem, aminek során az egyes épületekben lévő *tüzelőberendezések* vizsgálatára kiemelt figyelmet fordítok.

De egyáltalán megismerhetők, megérthetők-e bizonyos értékrendek azok tárgya-
inak elemzése útján? „A tárgyak kulturális gyakorlatunk megszilárdult formái, mivel bennük a gondolkodásmódok, az értékhorizontok és a használati módok válnak halhatatlanná”³ – véli Wolfgang Kaschuba, ami alapján elmondhatjuk, hogy egyes tárgyak, függetlenül attól, hogy a jelenben használatban vannak-e vagy sem, egykori használójukról (vagy az alkotóról) sokat elárulnak. Így képes egy-egy tárgy egész életmódmintákat reprezentálni, mint reményeink szerint esetünkben a tüzelőberendezések is.

A tüzelőberendezések kutatása révén, melynek fontosságáról Kós Károly is megemlékezik⁴, úgy gondolom, hogy jól számba vehetőek a különböző rendeltetésű szőlőbéli hajlékok, s egyben rávilágíthatunk a szőlőhegyi kultúrtáj hasznosításának változásaira. A tüzelőberendezésekre vonatkozó kutatás egyike a néprajz kiaknázhatatlan, kimeríthetetlen területeinek, annak fontossága és sokrétű szerepe okán. Úgy gondolom – épp azért, amit Kós Károly állít –, hogy egy ilyen klasszikus néprajzi téma a megfelelő kontextusba helyezve napjainkban is szolgálhat a néprajzkutatás számára új adatokkal.

1 Eötvös 1982. 385.

2 Jelen dolgozatban nem tértem ki a főként a hegylábi részeken található hobbi telek jellegű, zártkerti területekre, ahol a legkülönbözőbb anyagokból a legkülönfélébb formájú vikendházakat emelték, melyek bár a jelenség részei, de mivel szinte kizárólag nyári időszakban használatosak (ezáltal tüzelőberendezésük a legtöbb esetben nincsen), ilyen megközelítésben kevésbé vizsgálhatók. Természetesen a dolgozat folytatására törekszem, így remélhetőleg a jövőben – egy más megközelítést alkalmazva – már ezeket az épületeket is vizsgálat alá vonhatom.

3 KASCHUBA 2004. 191.

4 Kós 1972. 134.

A KUTATÁS MÓDSZEREI ÉS FORRÁSAI

Néprajzi érdeklődésem nagyban köszönhető annak, hogy a Balaton-felvidéken felnöve, annak szőlőhegyein barangolva, máskor szüreteken részt véve ismerkedhettem a szőlőművelés-borkészítés kultúrájával, melynek építészeti vonatkozásai már a kezdetektől felkeltették figyelmemet. A településhez tartozó, illetve a Balaton-felvidék egyéb szőlőhegyeinek présházáiban, romos pincéiben található különféle tüzelőberendezések „felfedezése” kapcsán fogalmazódott meg bennem a kérdés, hogy a még fellelhető hagyományos formák – melyek még a műemlék lakóházakból is teljesen eltűntek – miként élnek a megváltozott igények szerint emelt új épületek formáival párhuzamosan?

Ugyan már korábban is készítettem több interjút balatonakali présházák tulajdonosaival, de a jelen kutatáshoz szükségét éreztem célirányos, a tüzelőberendezésekre is fókuszáló interjúk készítésének, amibe már olyan „beszélgető társakat” is bevontam, akik szőlőbeli hajlékaikat nyaralóként vagy lakóépületként használják. A kutatás során öt adatközlővel készítettem strukturált mélyinterjúkat, amelyeket számos vilámlámpainterjú, pincénél, borfejtés közben történő beszélgetés egészített ki. Elsősorban a Balaton-felvidéki szőlőhegyi népi építészet legjelesebb kutatójának, Vajkai Aurélnak munkáiból tájékozódtam, a tüzelőberendezések kapcsán pedig Sabján Tibor eredményei voltak számomra irányadók.

A KUTATÁS TEREPE, A JELENSÉG TÖRTÉNETI-TÁRSADALMI KONTEXTUSA

Balatonakali a Balaton északi partján, a térség központi településétől, Balatonfüredtől 15 km-re nyugatra fekvő település⁵, melynek bortermő területei a Balatonfüred-Csopaki borvidék részét képezik. A vizsgált szőlőhegyek a községtől 1,5-2 km-re északkeletre fekszenek. A 300 méter magasságú, a tó partvonalával nagyjából párhuzamos kelet-nyugati irányú dombok déli lejtői évszázadok óta a szőlőművelés szinterei.(1-2. kép)

A vizsgált jelenség kapcsán elmondható: a *filoxéra* 1880-as évek végi pusztítása óta a hegyvidéki szőlőterületek folyamatos csökkenése figyelhető meg a Balaton-felvidéken.⁶ A szőlőgyökértetű pusztítása miatt éppenséggel a legjobb adottsággal (a dombok felső részei) rendelkező területek váltak parlaggá. Ezek a helyeken a szőlő-

5 A Valuch Tibor által ismertetett kategóriák szerint Balatonakali község egészen 1980-ig aprófalunak számított, mivel lakossága addig 500 fő alatt volt. Az elnéptelenedéstől a Piarista uradalom által biztosított munkalehetőség miatt még a legkritikusabb időszakokban sem kellett tartani. VALUCH 2011. 69.; LICHTNECKERT 2010. 363.

6 Lichtneckert András a borvidék történetéről írott könyvében beszámol az egyes településekhez tartozó szőlőterületek nagyságáról, Akali esetében a következő adatokat szerepelteti munkájában: 1873-ban 80 kat. hold, 1895-ben a filoxéra hatását érezhetjük, hiszen csupán 51 kat. hold. 1935-ben már 68 kat. hold, 1949-ben 99 kat. hold, 1966-ban 200 kat. hold, 1987-ben 297 kat. hold. 2001-ben 115 hektár szőlő volt az Alkalihoz tartozó termőterületeken. LICHTNECKERT 2010. 365. 395.

kultúra nyomait őrzik az azóta beerdősült, nagy kiterjedésű, egykor a talaj stabilitását szolgáló kőből emelt támrendszerek, illetve az elpusztult pincék romjai.⁷

A szőlők – melyek a Balaton-felvidéken jellemző módon a néhány egyházi nagybirtokot kivéve paraszti kézen voltak⁸ – jelentették a megélhetés fő forrását, a gabonatermesztés a táji adottságok miatt nem számított jövedelmezőnek. A halászat joga sem járt alanyi jogon a környék népe számára, sőt a 19. század végén megtörtént az ágazat nagyüzemi bérletbe vétele.⁹ A filoxéravész nyomán kialakult helyzetnek az első szőlőrekonstrukciónak nevezett folyamat vetett véget, melynek során amerikai szőlővessző telepek létesültek. Ezek az egész régiót ellátták a filoxérának és egyéb kártevőknek ellenálló szőlőalanyokkal, emellett munkaalkalmat – forgatás, telepítés, oltás – biztosítottak a környékbelieknek.¹⁰

Ez egy másik jelentős eseménnyel párosult, hiszen a Balaton északi partján az oda 1909-ben elért vasútvonal hozta meg végül a döntő változásokat a falvak életében. Kezdetben a vasúttól egészen mást reméltek az itt élők, mint ami végül megvalósult, hiszen elsősorban arra számítottak, hogy a térséget a vasúti összeköttetés révén sikerül bekapcsolni az intenzív, széleskörű borkereskedelembe, ami részben meg is valósult.¹¹ Ám ennél jelentősebb változásokat is eredményezett a vasút kiépítése. Lehetővé tette, hogy egyre több üdülni vágyó keresse fel az északi part kisebb-nagyobb településeit, a kipusztult szőlőhegyek pedig ideális területnek tűnhettek a nyaralni vágyó vendégek számára nyaralóik felépítéséhez, s egyúttal számos, szőlőterületeiben megfogyatkozott őslakos felismerhette az idegenforgalomban rejlő jövedelemszerzés lehetőségét.¹²

A második világháború és az azt követő időkre jellemző volt, hogy az események áldozatává váltak a szőlészeti-borászati munkaeszközök, esetenként az épületek is.¹³ A háborút követően a fejlesztések, felújítások a – szocialista mezőgazdaság szellemének megfelelően – nagyüzemi, sík, egykor szántóföldi területeket érintették, a szőlőhegyekre a parlagok, a felhagyott gazos szőlők, a gazda nélkül maradt présházak voltak a jellemzők.¹⁴

A balatonakali szőlőhegyeken szőlőterülettel bíró családok – és ide érthetjük a más településeken élő (extraneus) szőlősgazdákat is – több esetben felhagytak a műveléssel, aminek gyakran az is oka volt, hogy a családok fiatalabb generációi a megélhetés más formáit voltak kénytelenek választani, városokba költöztek és új életmódot kö-

7 Lásd még: PÁKAY-SÁGI 1971. 107.

8 Jankó János a Balaton-melléki lakosságról írt munkájában hangsúlyozza, hogy az északi parton tulajdonképpen mindenki foglalkozik szőlőműveléssel. Kiemeli azt, hogy a szőlőművelés az egyetlen olyan gazdasági ág, mely a környék népét szegény sorsában kárpótolja. JANKÓ 2010. 237. 252.

9 SCHLEICHER 2011. 108.

10 RÁCZ 2006. 41.

11 „Filoxéravész kitérésétől kezdve a vasút terve szorosan kapcsolódott a Balaton-felvidéki nép nyomorának enyhítését célzó javaslatokhoz és követelésekhez.” KREDICS-LICHTNECKERT 1995. 488.

12 Tömören összegezve a filoxéra pusztítása, a vasút megjelenése és a nyaralók térnyerése közti összefüggést, elmondhatjuk, hogy több szőlőhegy – például Ábrahámhegy, Révfülöp, Balatonalmádi – e folyamat révén népesült be s vált önálló településsé. A Keszthely környéki szőlőhegyi települések kialakulásában más folyamatok is közrejátszottak, illetve maga a jelenség is régebbi keletű.

13 Lichtneckert András idézi a hegyközségi tanács titkárát. LICHTNECKERT 2010. 343.

14 LAPOSA 1988. 19.

vettek, (gyárban dolgoztak, iparosnak álltak).¹⁵ Ez a jelenség az 1960-as évek elején érte el „tetőpontját”. A korszakban terepmunkát végző néprajzkutatók¹⁶ számtalan elhagyott szőlővel, rommá vált, vagy épp azzá váló présházzal, nyitott ajtajú pincével találkozottak.

Később, a Kádár-korszak konszolidációs politikájának időszakában¹⁷, mikor a balatoni üdülőkultúra aranykorát élte, s egyre-másra születtek a tóparti települések – így Balatonakali – nyaralótelepei, a szőlőhegyek nyugalma, természetközelsége is magára vonta a nyaralni vágyók figyelmét. A szőlőművelésre – vagy egyéb mezőgazdasági célra – már nem használt, az őslakosok számára feleslegessé vált területeket így értékesíteni tudták az egykori tulajdonosok, a nyaralni vágyók pedig ennek révén olcsó telekhez, épülethez jutottak.¹⁸

A szőlőhegyeken új értékrendek képviselői jelentek meg, akik ugyanarra a térre a korábban megszokottól eltérően tekintettek, új formákat, új épületeket honosítottak meg.

A SZŐLŐHEGY HASZNOSÍTÁSÁNAK KÜLÖNFÉLE TÍPUSAI

A használat hagyományos módjai

A „szerelemből” történő szőlőművelés

A *Les-hegy* nyugati oldalán egy kisméretű – a „*fehér kő vidékének*”¹⁹ megfelelően –, mészkőből épült, féltetős, nádfedeles pince bújt meg az idő és a takaréktűzhelyek „vasfoga elöl”. (3. kép) A présház jelentőségét ugyanis épen maradt *szemes kályhája* adja, ami egyedülállóvá teszi a Balatonakalihoz tartozó szőlőhegyeken.

Viski Károly a Balaton-felvidék építészetéről írt munkájában a présházak kapcsán megjegyzi, hogy rendszerint valamiféle tűzhely is van bennük.²⁰ Vajkai Aurél terepkutatásai idején (1950-70-es évek) ezek közül a tüzelőberendezések közül még jóval több cserépkályhát lehetett megfigyelni a Balaton-felvidéki szőlőhegyeken, bár az 1948-ban publikált, illetve az 1956-os tanulmányában megjegyzi, hogy a legtöbb helyen már csupán töredékeik lelhetők fel.²¹ „A falusi műveltségjavak idővel kikopva a mindennapi használatból a szőlőhegyek pincéibe vándorolnak” – másodlagos felhasználásban, mint azt Vajkai Aurél hangsúlyozza²² –, ahol, mint esetünkben láthatjuk, a tüzelőberendezések a települések házaiból már rég eltűnt típusai is megtalálhatók.

15 Illyés Gyula az Akali szőlőhegyeket járva *Kháron ladikján* című művében így ír a jelenségről: „...- Az is üres. Az is üres. Az is. Az is. Nagy ritkán megáll. - Az jövőre lesz üres. De az is üres. Az is; az is; az is. huszonnyolcból huszonhat...” ILLYÉS 1982. 128.

16 Vajkai Aurél, Vargha László

17 VALUCH 2001. 17.

18 A folyamat gyakorlatilag azóta is tart, azzal a különbséggel, hogy a kommunizmus időszakában jellemző „kispénzüeket” a rendszerváltás óta teljesen felváltották a jómódú, gyakran külföldi nyaralótulajdonosok, csakúgy, mint a part menti nyaralótelepeken.

19 Jankó János szerint a nép így nevezte Kenesétől Akaliig a jellemzően mészköves vidéket. JANKÓ 2010. 255.

20 VISKI 1926.

21 VAJKAI 1948. 60., 1956. 80.

22 VAJKAI 1939. 15.

„A cserépkályha történetének legnagyobb múltjára a szemes kályha tekinthet vissza. Egyes edény formájú csempéit a kezdetektől a 20. századig használták.”²³ Olcsóságuk és öblösödő formájukból következően jó hőleadó képességük tette őket vonzóvá, így népi cserépkályháink között a szemes kályhák voltak a legelterjedtebbek.²⁴ Jankó tanulmányában beszámol róla, hogy a térségben a szemes kályhát előszeretettel nevezték „*kupás kálhának*” is.

Az egykor kisdörgicsei Kovács család pincéjét jelenleg a szintén Kovács nevezetű leszármazottak használják az épülethez tartozó, nagyjából negyedhektárnyi szőlő feldolgozására, illetve a bor tárolására. A T alaprajzú présház beosztása a következő: a nádfedésű féltető alatt található lepadlásolt présházra és szobára merőlegesen helyezkedik el a földdel takart, kőből kirakott dongaboltozatos pince. Adatközlőm²⁵ elmondása szerint a jelenleg présházként használt helyiség korábban – mikor még nagyszülei használták a pincét – istállóként funkcionált, présházul a pince első része szolgált.

Az épületbe lépve a 6x3 méteres présházban találjuk magunkat, innen nyílik a 4x3 méteres szoba, illetve a 12 méter hosszúságú pince.

A présházban kapott helyet a *szabadkéményes tűzhely*, tulajdonképpen a szobát és présházat elválasztó falba építve.²⁶ A szabadkémény kiképzése, elhelyezkedéséből fakadóan eltér a szokványos – sarokba rakott – formától. Ez esetben a présház tüzelőhelye gyakorlatilag egy nagyméretű, téglalap alakú „üreg” a falban, amit a helyiség felőli oldalon meszeletlenül hagyott gerenda – mintegy szemöldökfa – stabilizál. A szemöldökfán az 1885-ös évszám olvasható, ami nem feltétlenül hozható összefüggésbe az épület korával. Mindez tehát nem jelenti feltétlenül azt, hogy a présház ilyen „fiatal” volna, amit talán a különös alaprajzi forma²⁷ is alátámaszt.

A szoba konyha felőli falához, szinte a sarokba lett építve a *zöldmázás cserépkályha*. (4. kép) A szemes kályhák leggyakoribb típusa az alul szögletes, felül kerek – gyakran *vállas kályhának* hívták – változat, melyek közé a tárgyalt kályha is tartozik. A tüzelőberendezést 40 cm magas, téglából épített hasáb alakú, fehérre meszelt lábazatra – Jankó szóhasználatával *póczik*²⁸ – építették. Kályhánk a táji típusnak megfelelően padka nélküli, a konyhából történő fűtés végett alsó részének, tehát tüzterének egyik oldalával a falhoz épített *vállas kályha*.²⁹ A kályha szemeit mindig kötésbe rakták, félcsempényi eltéréssel, ezáltal stabilitást adva az építménynek. Mind a kályha alsó – *fiókos* –, mind a felső – *sütő* – része három sor „szemből” épült, a sarkokon dombor-

23 SABJÁN 2008. 29.

24 SABJÁN 2008. 29.

25 K. S.

26 A tájegység szabadkéményes konyha/présház – szemes kályhás szoba 1880-as évekbeli klasszikusnak nevezhető beosztásáról Kósa László tesz említést. KÓSA 1998. 236.

27 Elképzelhető, hogy az épület több ciklusban épült és a földdel fedett boltozatos pincéhez csak később (1885) építették hozzá a többi helyiséget. Jelen alaprajzi típus nem egyedülálló a hegybeli épületek között, ugyan nem sokkal, de találkozhatunk egyéb „T” alaprajzú présházzal is.

28 JANKÓ 2010. 210.

29 Mivel a kályhának nem volt a szoba felől ajtónyílása, így a fűtés mellett a kályha tisztítása is a szabadkémény felől történt, amit adatközlőm elmondása szerint hasonlóan a *mászókéményhez*, ez esetben is gyermekkel végeztek. K. S.

műves csempékkel. Az egyes csempék közti részt a füst kiáramlását megakadályozandó agyaggal tapasztották, azaz kifugázták, majd azokat fehérre meszelték.

A kályha további stabilitását a *fiókos* és a *sütő* között lévő középső párkány biztosítja. A felső, kerek kályharész kisebb alapterületű, mint az alsó *fiókos*, illetve a faltól teljesen különálló, mint az minden szemes kályhára jellemző. A felső rész szemeit a középső párkánnyal megegyező peremkiképzésű felső párkány fogja össze. A kályha tetejét a tulajdonos által *koronának* nevezett párta díszíti.³⁰ A felső párkány, illetve az esetünkben is megtalálható ritmikusan ismétlődő – stilizált madarakat ábrázoló – csipkézett párta csak a Balaton-felvidékre jellemző tulajdonsága szemes kályháinknak.³¹

A kályhatípust – nyilván a benne lévő domború csempék után – *szemesmadaras* kályhának mondták a régiek³², és adatközlőm is ezt a kifejezést használta rá. 19. századi kályháink kedvelt díszítése volt a számos formában megjelenő madármotívum. Ennél a kályhánál egy hátraforduló, csőrében talán rozmaringot tartó madár alakja fedezhető fel.

A présház egyike azoknak az eredeti formájában fennmaradt szőlőhegyi épületeknek, melyet rendszeresen, annak hagyományos céljára – borkészítésre, bortárolásra – használnak.³³ Az ilyen „szerelemből” történő szőlőműveléssel annak ráfizetéses volta miatt – pluszmotiváció nélkül – egyre többen hagynak fel, birtokukat vagy nyaralni vágyóknak, esetleg nagyüzemi szőlőműveléssel foglalkozó gazdáknak adják el.

Kós Károly az erdélyi lakóház tüzelőinek kapcsán jegyzi meg, hogy az egyes tüzelőberendezések „ha nem is tűntek el nyomtalanul, nagy értékváltozáson mentek át, új tartalmat és szerepet kaptak, vagy éppen egyszerű formákká csökevényesedtek.”³⁴

A kályhát interjúalanyom nagyszülei még rendszeresen használták, ám jelenleg nem lehet vele befűteni, mert a csempék között a hézagossá vált fugázás miatt a füst a szobába ömlene.³⁵

Magát a présházat, de még a szemes kályhát is több ízben meg akarták venni a tulajdonostól, de ő nem hajlandó az épülettől megválni, annak ellenére, hogy fenntartása nehéz, költséges, illetve a kisüzemi szőlőtermelés sem feltétlenül jövedelmező tevékenység napjainkban. A tulajdonos számára présháza felértékelődött, ami közvetlen környezetének, illetve magának az egész hegy képeznek a megváltozásával hozható összefüggésbe. A pincét körbeveszik a már évtizedekkel ezelőtt kialakított nyaralóépületek, illetve az elmúlt évek úszómedencés villái. Az épület és a kályha megtartása az emlékezés, a hagyományoshoz, az eredetihez való ragaszkodás szimbólumává vált, mely szemlélet megőrzi az utókor számára is a tájra egykor oly jellemző tüzelőberendezés egyik utolsó példányát.

30 Sabján szerint általában az Őrségben hívják így a pártát. SABJÁN 2008. 40.

31 SABJÁN 2008. 40.

32 K. S.

33 A szőlőművelést mint hobbit, hasznos időtöltést fogja fel adatközlőm, nem a megélhetését biztosítja.

34 Kós 1972. 8.

35 Így a fugák újrakéne, sőt a kályha újrarakása is időszzerű volna, ami jókora anyagi befektetése miatt nehezen kivitelezhető.

Újonnan rakott cserépkályha a szőlőhegyen

A Balaton-felvidéki szőlőhegyekre történő kiköltözés – és azok folyamatos benépesülése – régóta ismert jelensége a környék népi kultúrájának³⁶ annak ellenére, hogy ezt sokáig hatóságilag tiltották.³⁷

A vizsgált család régi vágyát beteljesítve az akkor még romos állapotú prэшházat vásárolta meg a rendszerváltást követő kárpótlások, földosztások időszakában. Az épület mellett elhelyezkedő szőlőt már korábban ők telepítették és művelték.³⁸ A család célja az volt, hogy a romot eredeti állapotába visszaállítva kezdetben időszakosan, majd „nyugdíjas korukban állandóan”³⁹ lakhatóvá tegyék. A kétszintes prэшház felső szintje (a szoba, konyha, istálló) és eredeti szabadkéménye olyannyira elhanyagolt állapotba került, hogy azokat az alapjukig vissza kellett bontani, így a felépült ház tulajdonképpen egy teljesen új épület, az alsó szinten lévő boltozatos pince kivételével, ami eredeti állapotában maradt fenn.

Az 1996-ban induló és 2000-ben befejeződő építkezés során szerettek volna mindent (a formát, nyílászárókat, tetőt stb.) az eredeti formájában visszaépíteni, ám hamar kiderült számukra, hogy ez lehetetlen vállalkozás.⁴⁰ A legszembetűnőbb ezek közül a nádtető felváltása volt, amit annak tűzveszélyessége, rövidebb szavatossági ideje miatt végül cseréppel helyettesítettek. Az épület egykor keleti irányba túlnyúló tetőzete kényelmi és funkcionális szempontból a nyugati oldalra került, egyfajta védett teraszt alakítva ki ezzel. Az eszközölt változtatásokkal együtt az épület megjelenésében (nyílászárók, vakolatdíszek, macskalépcső) a térségre jellemző építészeti elemeket viseli magán, illetve méreteiben is követi „elődjét”. (5. kép)

„A házak felújítását tehát a visszaalakítás, megmentés gesztusa uralja”⁴¹ – olvashatjuk Bódi Jenő tollából, s ezt esetünkben is megfigyelhetjük az autentikus múlt megteremtését célzó „visszarégiesítés” aktusában. Az épület belső berendezése is nagyfokú tudatosságról tesz tanúbizonyságot. *Bejártuk az egész környéket, néztük a házakat, ami megtetszett be is kéredezkedtünk, láttunk több szép cserépkályhát is, mindenképpen szerettünk volna egyet, mert az volt a kedvencünk.*⁴²

A belülfűtős szemes kályhát⁴³ a konyhában állították fel⁴⁴, amely helyiség egyben a családi élet központjául szolgáló nappali is. (6. kép) A kályhaépítés minden mozza-

36 Erről lásd: VAJKAI 1958. 10. Tágabb dunántúli kontextusban: SIMON 2012. 146–169.

37 LICHTNECKER 2008. 186.

38 A család a szőlészeti-borászati tevékenység mellett egy szőlészeti, borászati szaktanácsadói, rendezvényszervező vállalkozást üzemeltet.

39 M. I.

40 A falusi turizmus, később a vidékre való „leköltözés” Káli-medencében tapasztalható példáján, a kezdeti kiköltözők, Somogyi Győző és társai hasonló indíttatása szembetűnő, legalábbis az épületek eredetiségükben való megtartásában. Lásd: FEJŐS–SZIJÁRTÓ 2002.

41 BÓDI 2002. 33.

42 M. I.-né

43 A jobb helykihasználás érdekében a kályha padkával épült (ahol túlnyomó részt kutyájuk tanyázik), alatta fatárolóval. Az alul-felül szögletes, zöldmázás szemeskályhát a térségre jellemző ritmikus pártázat díszíti.

44 A kályhát egy környékbeli kályhámesterrel készítették.

natát nagy érdeklődéssel figyelték, elkészülte után a nagy igyekezet miatt kezdetben akadtak gondok a kezelésével, de hamar beletanultak a *kályhával való bánásmódba*.⁴⁵

Lakóházuk megépítésekor – tizenöt éve – életvitelszerűen még a közeli Balatonfüreden éltek, kezdetben egy-két hónapot töltöttek ott, most pedig már öt éve folyamatosan állandó lakói hegybeli hajlékuknak. A városból történő „kiköltözés” nem telt el konfliktusmentesen, hiszen a „lázadó korban” lévő gyermekeik számára ez egyet jelentett a megszokott baráti környezetből történő kiszakadással, amit azonban idővel megszoktak, és megkedvelték hegyi otthonukat.

Éppen ez az, ami a szülőket az állandó itt lakásra ösztönözte. Nagy kikapcsolódásnak tartják azt, hogy munka után a természet nyugalmaiba „menekülhetnek”. Az elektromos áramon kívül a civilizáció adta összes előnyt nélkülözik (amit ők úgy fognak fel, hogy megkötései alól szabadulnak), de alternatív módon minden szükséggel – ciszterna a víznek, mobil internet – ellátják magukat, amiben az épület teljes fűtését biztosító szemes kályhának mint a ház „központjának” döntő szerepet tulajdonítanak.⁴⁶

A polgári lakás analógiájára⁴⁷ esetünkben a hagyományos kétszintes prэшáz (és a hozzá tartozó jelentéstartalmak) hasonló érzelmi többlettel bíró értelmezésével találkozunk, amiben mint a ház központja, a szemes kályhának kitüntetett szerepe van, hiszen egyúttal ennek az életformának a szimbólumaként is felfoghatjuk. A vidékre, faluba, szőlőhegyre történő kiköltözésben a „hagyományos” iránti vágyódást, az archaikushoz, a népihez, a természeteshez, sőt az önellátó-függetlenhez való visszatalálás igényét fedezhetjük fel.⁴⁸

A turizmusipar kiszolgálói

„Szőlőhegyi Zimmer frei”

A turizmus jelenségének szőlőhegyi megjelenése kapcsán a Balaton-felvidék társadalmának jellemzőire kell elsősorban rávilágítanunk: bizonyos bezárkózó térségekkel⁴⁹ szemben a balatoni társadalmat, legalábbis gazdasági tevékenységét tekintve, nyitottnak, extrovertáltnak tekinthetjük. Talán nem tévedünk nagyot, ha a Sukoró vidék népének – Filep Antal által hangsúlyozott – jellemző tulajdonságát, miszerint a szőlőtermesztés során egyfajta kulturális nyitottságuk alakult ki, a Balaton-felvidéki lakosság esetében is helytállónak tekintjük.⁵⁰ A Balaton-parti lakosság megélhetési stratégiáira a több lábbon állás a jellemző, melynek gyakran fontos eleme a nyári időszakban történő szobakiadás. Alkalmanként ez nemcsak a településen lévő épületre

45 M. I.

46 A kályhának egy másik funkcióját is megemlíttették, miszerint annak tartós melegével tudják a szőlőoltványokat „kimelegíteni”.

47 KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G. 2008. 337.

48 Hasonló „igényekről” Mód László is beszámol a Kisújbányán letelepülő családok motivációi kapcsán. Mód 2007. 125.

49 Benedek H. János világít rá tanulmányában – az erdélyi Kisbacon kapcsán – arra, hogy a vendégfogadás áruba bocsátása nem számít minden Kárpát-medencei közösségben evidensnek. BENEDEK H. 1998. 108.

50 FILEP 2002. 182.

vonatkozik, hanem a tulajdonosok tevékenységüket kiterjesztették a szőlőhegyi présházakra is.⁵¹

Esetünkben az egykor iszlinges,⁵² présház + pince beosztású épületet alakították át. Présház részében eredetileg *tüzelőfülke* – benne a katlannal – adta a meleget. Az épületet a változó igényeknek⁵³ – a „Zimmer frei”-es korszak⁵⁴ külföldi vendégei számára egzotikumnak számító „hegyen történő alvás” miatt – megfelelően két-szintesre bővítették, s tetőtéri szobával látták el, így az építmény jelenleg „alpesi típusú” hatást kelt.⁵⁵

Az ebben az esetben nem füstcsatornás, hanem kéménnyel ellátott tüzelőfülkét, melyet interjúalanyom⁵⁶ egyszerűen csak (nyilván a külső falon jelentkező formai hasonlóság miatt) *kemencének* nevezett, jelenleg nem használják. A bemélyedést a présház felől eltakarták,⁵⁷ hogy „*rajta keresztül ne járjon be a hideg*”⁵⁸, ami által mintegy racionalizálták a présházat. (7. kép) Az adott típust mint a múlt már nem kívánatos lenyomata, eltüntetik a szem elől, hiszen a présház eredeti, szőlőműveléshez kapcsolódó funkcióját már nem kell, hogy ellássa, az időszakosan, nyáron használt épületben nincs szükség tüzelőberendezésre.

Véleményem szerint ebben közrejátszik az is, hogy a tüzelőfülke nem bír olyan esztétikai élménnyel (mint mondjuk egy szemes kályha), ami miatt plusz jelentéstartalommal tudnák felruházni, s az „egzotikum” részévé tenni.

Borozó a szőlőhegyen

A következőkben egy *takaréktűzhelyes* présház bemutatásával a szőlőhegy nyújtotta lehetőségek sokoldalú kihasználtságának egy következő aspektusát, a vendéglátást kívánom illusztrálni. A tárgyalt présház a *Les-hegyen* a szemes kályhás Kovács pince telekszomszédságában áll. A kétszintes présházépület kisebb változtatásokkal eredeti formájában megmaradt. Ennek az eredeti berendezésnek számunkra legfontosabb eleme a boltozatos szobában lévő *falazott* vagy másként *csikóktűzhelynek* nevezett egyszerű *takaréktűzhely*. A falazott takaréktűzhelyek alaptípusának megfelelően tüzelőnk egy alacsonyabb főző, illetve egy magasabb sütőrészből áll.⁵⁹ A főzőrész testébe az egykor a takaréktűzhely helyén álló kiselejtezett szemes kályha néhány csempéjét építették bele, ezzel díszítve a fehérre meszelt tüzelőt. A cserépkályhák ilyenforma másodlagos felhasználása az egész cserépkályhás területen jellemző volt, sőt voltak olyan sparheltek, melyek teljes egészében kályhaszemekből épültek.⁶⁰

51 Szarvas Zsuzsa alsópáhoki esettanulmánya során találkozott hasonló gyakorlattal. SZARVAS 2007. 197. 212.

52 Dörgicse környékén hívják így az oldalfalak présház előtti meghosszabbításából keletkező nyitott padlású előteret, melyet időszakosan istállóként használnak. VAJKAI 1966. 181.

53 A család szőlőműveléssel már nem foglalkozik.

54 Aranykorát az 1980-as, '90-es években élte.

55 A városi vendég szőlőhegyen történő megvendéglésének hasonló okairól ír avasi példáján Tóth Erika. TÓTH 1998. 121. A szőlőhegyi turizmus hasonló példáját a Dunántúlon ld. még: SIMON 2013. 378.

56 N. L.-né

57 Így én sem láthattam, azt, hogy katlanos, a tulajdonos hölgy közléséből tudom.

58 N. L.-né

59 SABJÁN 2002. 33.

60 SABJÁN 2002. 39-44.; VAJKAI 1958. 42.; 1966. 187.

A pince a helyi kisbirtokos Kiss család tulajdona volt, ám annak egy kevésbé tehető ágáé. A préház jelenlegi tulajdonosai az ő leszármazottai. A tulajdonos házaspár borozóként az 1980-as években kezdte el működtetni a préházat⁶¹, ami a Balatont akkor még nagy számban látogató német turisták körében hamarosan nagy népszerűsége telt szert.⁶² Felismerték, hogy a népi jelleg kihangsúlyozása és megőrzése – a semmi egzotikust nem adó szocialista típusú büféekkel, bisztrókkal ellentétben – mennyire vonzó a külföldi turisták körében⁶³, így a paraszti kultúra legkülönfélébb területéről származó alkotásokkal rendezték be, illetve díszítették a préház minden helyiségét. Ez meglehetősen sűrű és néha nehezen értelmezhető tárgygyűjteményt eredményezett. (8. kép) Az új kontextusba került tárgyak egyfajta paraszti miliőt hivatottak reprezentálni.⁶⁴ A sparheltet is – funkcióját háttérbe szorítva – beemelték a népi környezet reprezentálásáért felelős tárgyak közé. Az „ungarische folklornek” is nevezhető, erősen sztereotipizált jelenséget természetesen a bor – melyet kis mennyiségben ők készítenek – kitüntetett szerepe mellett egyéb specialitásokkal is fűszereztek, hamis illúziókkal⁶⁵ ellátva ezáltal az autentikus népies élményekre vágyó vendégeket. A zsíros kenyér pirospaprikával, a hegyen is bőven termő mandula pirítva, sózva, mellé a magyar nótát játszó harmonikás a legtöbb külföldi vendég körében elsöprő sikert ért el és ér el napjainkban is.

A megváltozott funkciójú, de eredeti formájában fennmaradt préházra nemcsak üzleti vállalkozásként tekint idősödő hölgy tulajdonosa, hanem a megnyugvást nyújtó népi jellege miatt érzelmileg is kötődik hozzá, a saját erőből történt berendezés pedig értéktöbbletet jelent a számára.⁶⁶

Kiemelendő, hogy gyakorlatilag minden szőlőhegynek megvan a maga borkimérése, kisebb-nagyobb vendéglátó egysége. Csakúgy, mint minden itt taglalt jelenség, ez sem egyedi akali sajátosság, hanem a Balaton-felvidéki szőlőhegyekre jellemző tendenciák egyik alkotórésze.

Nyaralók a szőlőhegyen

Pusztuló értékeink nyomában

Egyik terepbejárásom alkalmával Balatonakali préházai közt a mintegy „zászlóshajóként” jellemezhető *kétszintes pincék* egyikét kerestem fel.⁶⁷ A préház elé kiszórt, már távolról zöldellő kupac rögtön szemet szúrt, s kezdetben úgy gondoltam, hogy az épület szobájából származó, egykori *táblás kályha* maradványaira leltem.

61 Vajkai Aurél Felsőörs kapcsán számol be arról, hogy a gazda préházát borozóvá alakította át, remélve, hogy a közeli fürdőhely vendégei felkeresik borfogyasztás céljából. VAJKAI 1938. 23.

62 A borozó gyakorlatilag a közeli – Balatonakali és Balatonudvari között lévő – nyaralótelep, Fövényes táborába, kempingjeibe érkező külföldi turisták kiszolgálására rendezkedett be.

63 Ezzel rokonítható „felismerésről” Valent Edit tesz említést a Pusztamérgesen vizsgált falusi turizmus jelensége kapcsán. VALENT 2003. 71-72.

64 Lásd még: MÓD 2007. 111.

65 SCHLEICHER 2011. 107.

66 Saját elmondása szerint gyermekeivel megígértette, hogy nem adják el soha a pincét. Sz. J.-né

67 A préház eredeti tulajdonosa az akali nagygazda Kiss család volt, legutolsóként Kiss Ernő tartotta itt a borát. Később tőlük vásárolta meg a pincét jeles írónk, Illyés Gyula, kinek leszármazottaié jelenleg is a préház.

A 18. század végén épült kétszintes préház felső szintjének beosztása: padlásolt szoba, konyhaként is funkcionáló préház, kamra, alsó szintjén pedig a dongaboltozatos pince található. Az épület Balatonra néző macskalépcsős homlokzata a préház szintvonalakra történő merőleges építése miatt előlnézetből emeletes hatást kelt, így városi épületre hasonlít, míg oldalról tekintve egyszerűbb nádfedeles parasztház benyomását kelti.⁶⁸ A copf vakolatdíszek, mint a *lunetta*, *füzérek*, *virágminták* teszik változatossá a préház monumentális homlokzatát. (9. kép)

A kályhának egyetlen megmaradt táblája sem volt ép, a zöld máz a fagyás, az eső és a tűző nap miatt több helyen lepergett a töredékekről. A megtalált darabok – tábla, kupola, és párkány részletek – alapján a kályha egykori formáját meglehetősen nehézkes lett volna rekonstruálni, ám szerencsés véletlennek köszönhetően Entz Géza művészettörténész egyik tanulmányában⁶⁹, melyet az alsóörsi gótikus házról jegyez, épp egy Akaliban lévő préházat említ a középkori alaprajzi forma ma is létező párhuzamaként⁷⁰, így annak táblás kályhájáról közölt fényképe⁷¹ lehetővé teszi, hogy az ép kályhát is szemügyre vegyük. (10. kép)

Magyarországon a táblás kályhák története a 17. századi úri használatig nyúlik vissza, majd a 18. században terjednek el az egyszerű változataik a parasztság körében is.⁷² Mint minden kályhatípusnál, a táblás kályhánál⁷³ is a zöld szín használata az elsődleges, de tudunk például fehér színű változatokról is.⁷⁴

Az imént említett fotó alapján megállapíthatjuk, hogy egykori kályhánk a táblás kályhák *középpárkányos* típusa közé tartozott.⁷⁵ Ez azt jelenti, hogy a fehérre meszelt, minden bizonnyal téglá felépítményre rakott kályha alul két sor kötésbe rakott táblával indul (ez a tulajdonképpeni tűztér), majd következik a kályha nevével adó középpárkány, ami a kályha testét gyakorlatilag két egyenlő részre osztja, e fölött pedig ugyancsak két sor kötésbe rakott tábla díszleg. Ezt felülről egy a középpárkánnyal megegyező ún. *felső párkány* fogja össze.

Mint ahogyan a táblás kályhánál általában, itt is szögletes *kupola*, illetve annak tetején *kályhagomb* zárja le a tüzelőberendezést. A kályha tábláinak domborműves díszei egy nyolcszög alakú mélyített tükörben vannak.⁷⁶ A kályha domborművei csillagokat, a földből kinövő virágot, a saroktáblák pedig virágfűzért ábrázolnak.

Mikor a múltat, illetve annak egyes szeleteit próbáljuk rekonstruálni, könnyen hibába eshetünk, ha információink hitelességét nem ellenőrizzük, legalább két forrásból mérítve azokat. Ha nem így cselekszünk, az értelmezés országútján hamar

68 VAJKAI 1958. 19.

69 ENTZ 1956.

70 Entz tanulmányában rávilágít arra, hogy az ún. *kétszintes* préházak egy több évszázados épülettípus továbbéléséről tanúskodnak. ENTZ 1956. 131.

71 A fényképfelvételt Vargha László készítette.

72 SABJÁN 2008. 72-73.

73 Sabján Tibor a *táblás kályhának* három típusát különbözteti meg, melyek közül most csak a *középpárkányos* formával foglalkozunk.

74 SABJÁN 2008. 125-140.

75 Jankó János ezt a kályhatípust *laposnak* hívja, melyet vélhetően a helyi szóhasználatból vett át. JANKÓ 2010. 210.

76 Ennek erdélyi párhuzamairól Szőcsné Gazda Enikő tanulmányában olvashatunk. SZŐCSNÉ GAZDA 2010. 43.

vakvágányra kerülhetünk, ami esetemben is előfordult volna, ha a fejezet elején említett kályhamaradványok mibenlétének nem járok alaposabban utána. Tudva, hogy az épület neves írónk, költőnk, Illyés Gyula tulajdona volt, felkerestem a vele jó kapcsolatot ápolt egykori körzeti orvos Józsa Tivadart (írói nevén Bodosi Györgyöt), akiről köztudomású, hogy lelkes néprajzi gyűjtő, s a tájegység jó ismerője. Talán röviden érdemes felvillantani, hogy az Illyés köré csoportosuló szűk értelmiség – ide értve Józsat is – a Balaton-felvidéket járva amatőr néprajzi gyűjtéseket folytatott – esetenként Vajkai Aurélt is köreikben tisztelve – annak településein és szőlőhegyein, abban az időszakban, mikor a hagyományos népi kultúra gyors változása (megszűnése) zajlott a szőlőhegyeken.⁷⁷ Ezeknek a gyűjtőutaknak az egyikén az ún. *Gyarmathy* féle présházból kidobott táblás kályha maradványait szedték össze – hogy egyrészt megmentsék, másrészt esetleg felhasználják azt⁷⁸ –, melyet romjaiban megtaláltam.

A leromlott állapotú présház jelenlegi tulajdonosai a műemlék épületet időszakosan, nyaralóként használják. Nyáron a présház tövében sátraznak, szalonnát sütnek, ám arra, hogy az épületet hagyományos rendeltetése szerint használják⁷⁹, sem motivációjuk, sem anyagi lehetőségük nincs, amellet, hogy távolról járnak a *Les-hegyre*, így kevesebb időt is tudnak itt eltölteni.

Az épület elé kidobott cserépkályha, úgy gondolom, jól szimbolizálja azt, hogy a tulajdonosok nem az épület hagyományos formájához és funkciójához kötődnek, hanem mint a családi nyaralások színhelyéhez, amely képbe az épület számukra használhatatlan eszközei tárgyai – ellentétben az azokat összegyűjtőkkel – nem tartoznak bele.

„Második otthon” a hegytetőn

Vizsgált épületünk, amely már messziről uralja a tájat, a *Fenye-hegyen*, annak legfelső, beépítésre alkalmas pontján, közvetlenül az erdő alatt található.

A tulajdonos házaspár hölgy tagja építész, ő maga tervezte a házat, férje nyugdíjas osztrák állampolgár. Az 1998-ban történt telekkiválasztást követően – melyen előtte épület nem létezett – 2000-ben már állt az alapincézett, kétszintes, 200 négyzetméteres, népi ihletésű, parasztkorok oromzat kiképezésű nyaralóépület. Hiszen *kezdetben azt terveztük, hogy nyaranta hétvégékre jövünk majd le, akkor még nem gondoltunk az állandó lakásra.*⁸⁰ (11. kép)

Motivációik arra nézve, hogy a szőlőhegyen építsenek maguknak nyaralóépületet, mindenekelőtt annak nyugodtsága, elzártsága, illetve a kiváló panoráma voltak, látható tehát, hogy semmiféle gazdasági megfontolás (szőlőművelés) nem játszott szerepet abban, hogy a *Fenye-hegy* legkiválóbb adottságú részén vásároljanak maguknak telket.

⁷⁷ „Barangolásaink színterét később áthelyeztük a szomszéd falvakba, majd a környékbeli szőlőhegyek pincéibe.” Bodosi 1990. 68.

⁷⁸ A présház szobájában – mint később kiderült – Illyésék felépítettek egy szemes kályhát, melyet a szintén a szőlőhegyeken talált darabokból állítottak össze. Józsa Tivadar szíves közlése.

⁷⁹ Az épülethez tartozó majd egyhektárnyi területen szőlőművelést nem folytatnak.

⁸⁰ B. I.

A nyaraló fűtési módjait nagyfokú racionalizáltság, illetve a korszerű módszerek alkalmazása jellemzi. A tágas nappaliban, részben mint hangulati elem, de mint rendszeresen igénybe vett fűtőalkalmatlanság, egy fém kályha található. A fatüzeléses kazánoknál jóval hatékonyabban működő faelgázosító berendezés pedig az épület radiátorait melegíti. A napkollektorok felszerelését az tette indokolttá, hogy mikor téli időszakban huzamosabb ideig távol maradnak a hegytől, a belőle nyert energia akkor is biztosítson egyfajta temperálást az épület fűtési rendszere számára.

Az épülethez való érzelmi kötődésről sokat elárul az, hogy az ünnepeket rendszerint itt tölti a család. *Én már félig akalinak tartom magam, félig már itt van a szívem.*⁸¹ Ez a fajta életmódminta közel áll ahhoz, amit a skandináv turizmusantropológiai kutatások a *second home*, azaz *második otthonok* kifejezéssel jellemeznek.⁸² A szőlőhegyet is magukénak érzik, annak problémái, hiányosságai, lehetséges fejlesztési lehetőségei (kilátó, pihenőhely kiépítése) foglalkoztatják őket. A szőlőhegy jövőjéről azonképp vélekednek, hogy az a folyamat, ami körülbelül 15 évvel ezelőtt kezdődött – vagyis a tehetős, főként külföldi tulajdonosok érkezése – folytatódik majd, s reményeik szerint minél több új épület fog a hegyben épülni, hozzájárulva ezzel annak ápoltságához, rendezettségéhez. Mind maguktól elvárták, mind másoktól elvárják, hogy olyan épületeket építsenek, melyek illeszkednek környezetükbe, ennek lehet kifejeződése, s egyúttal Magyarország iránti érzelmeik reprezentálása⁸³ a barokkos ívű homlokzat. Így a szőlőhegy fokozatos beépülésével járó, a szőlőhegy egészének képét, struktúráját átformáló építkezéseket – a hagyományoshoz képest eltúlzott formákat és méreteket – helyeslik. A szőlőművelés gyakorlata és igénye esetükben nem jelentkezik, így a hagyományos tájhasználat helyett – az általuk „igazán szépnek” tartott, a „nekik megfelelő” – örökzöldekkel teleültetett, gondosan bekerített díszkertet hoztak létre.

„A háznak a tájba való harmonikus beilleszkedése a gazdálkodás rendjének átalakulásával, a szőlő jelentőségének hanyatlásával megbomlott”⁸⁴ – írja Vajkai a szőlőhegyi települések kapcsán, ami napjaink folyamataiban éri el tetőpontját. A szőlőhegy mint elzárt terület vált vonzóvá a házaspár számára, ám érdekes módon épp az ő általuk is közvetített városi eredetű eszmék mentén alakul át a szőlőhegyi kultúrtáj, ami lassan annak „elzártágát” is megszünteti.

ÖSSZEGZÉS

A szőlőhegyeken⁸⁵ tulajdonnal rendelkező, ott gazdálkodó, a kultúrtáját munkájával alakító szőlőhegyi közösség a történelem folyamán sohasem volt homogén, sem lakóhelye, sem társadalmi jogállása, de több esetben nemzetisége, felekezete szerint sem. Ha jobban belegondolunk, az imént leírtak ma is megállják a helyüket, hiszen az akali, budapesti, debreceni, füredi stb. tulajdonosok se nem laknak egy helyen,

81 B. I.

82 WAHLSTRÖM 2008. 238-247.

83 SZARVAS 2007. 219.

84 VAJKAI 1948. 55.

85 „Egy, vagy több helység szőlőbirtokosainak közös érdekvédelem alatt álló tulajdona.” KECSKÉS 1982. 89-91.

se nem járnak egy templomba, vannak köztük tehetősebbek és kevésbé tehetősek, s ennek megfelelően – amint remélhetőleg a dolgozatból kiderült – napjainkban a szőlőhegyi táj hasznosításáról szőtt elképzeléseik is teljesen eltérőek.⁸⁶ A szőlőhegyi táj és az azon található javak felhasználásának lehetőségei a gyakorlat szerint láthatóan szinte korlátlanok.

Napjainkban a két hegy szőlővel beültethető lehetséges területeinek nagyjából 20%-án folytatnak gazdálkodást,⁸⁷ Laposa József megállapítása szerint pedig nagyjából kilencszer annyi épület található a két akali szőlőhegyen, mint amennyit a terület adottságai optimálisan (hagyományosan) megengednének.⁸⁸

A balatoni térhasználat egyik fontos eleme a szőlőhegyek birtokbavétele, melyben a nyaralókultúrának egyre fontosabb szerep jut.⁸⁹ A *Fenye-* és *Les-hegyen* az egyre növekvő urbanizációs hatások a szőlőültetvények folyamatos csökkenését eredményezik, a területek kezdik elveszteni hagyományos tájkarakterüket. Az egyes szőlőhegyi tulajdonosok a megőrzésre méltó múlt (épített örökség) rekonstrukciója révén alakítják ki elképzeléseiknek megfelelően lakókörnyezetüket.⁹⁰

A szőlőhegyen lévő új formák és funkciók a régivel párhuzamosan, együtt jelentkeznek, ezáltal kialakítva a „különidejűség egyidejűségét”. Az úszómedencés, jakuzzis villák szorításában megbúvó százéves pincék gyakran megváltozott funkciójukkal, vagy épp kiüresedett formáikkal is, mintegy a „*tegnap tere*” jelennek meg a szőlőhegy struktúrájában.⁹¹

Érdekes, hogy a turisták számára kialakított kultúra kapcsán mind a népi jelleg kihangsúlyozása, mind háttérbe szorítása megragadható stratégiaként jelenik meg a szőlőhegy hasznosításának lehetőségei során.

A szőlőhegy népi műveltségének egyik legjelentősebb emléke kétségtelenül az épen fennmaradt *szemes kályha*, melyet megváltozott funkciója, eredeti szerepének elvesztése révén egyfajta *survival* jelenségként is értelmezhetünk.

A szőlőhegy *revival* jelenséggel is bír a tüzelőberendezések kontextusában, ami a gyakorlatilag „kihalt” típus „újrafelfedezéséből” és annak eredeti funkciójába történő visszahelyezéséből tevődik össze.

---

86 E dolgozat keretében nem vizsgáltam, hogy a különféle motivációjú, értékrendű szőlőhegyi tulajdonosok egymással milyen kapcsolatban állnak, egyáltalán mit gondolnak a másokról? Bízom benne, hogy a dolgozat folytatásaként ennek elvégzése a jövőben lehetőségem nyílik.

87 Nagy Imre akali szőlész-borász szíves közlése.

88 LAPOSA 1988. 38–39.

89 SCHLEICHER 2011. 106.

90 BÓDI 2002. 32–33.

91 KASCHUBA 2004. 152.

IRODALOM

BENEDEK H. János

- 1998 Turizmus és helyi társadalom. A faluturizmus esélyei a Székelyföldön egy konkrét példa tükrében. In: Fejős Zoltán (szerk.) *A turizmus, mint kulturális rendszer*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 103–110.

BÓDI Jenő

- 2002 Kövek és képzetek. Az építészet szimbolikus funkciói a Káli-medencében. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.) *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli – medencéről*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 22–39.

BODOSI György

- 1990 *Illyés Gyula Tihanyban*. Pécs: Baranya Megyei Könyvtár

ENTZ Géza

- 1956 *Gótikus udvarház Alsóörsön*. Különnyomat a Művészettörténeti Értesítő 1956. évi 2–3. számából, 125–132.

EÖTVÖS Károly

- 1982 *Baltoni Utazás*. Budapest: Magvető Kiadó

FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.)

- 2002 *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli–medencéről*. Budapest: Néprajzi Múzeum

FILEP Antal

- 2002 Szőlőhegyi településtörténet. In: Benyák Zoltán – Benyák Ferenc (szerk.) *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe*. Budapest: Hermész Kör, 169–182.

ILLYÉS Gyula

- 1982 *Kháron ladikján*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó

JANKÓ János

- 2010 *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest: Históriaantik Kiadó

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2008 Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.) *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 369–410.

KASCHUBA, Wolfgang

- 2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. Debrecen: Csokonai Kiadó

KECSKÉS Péter

- 1982 Szőlőhegy. In: Ortutay Gyula (szerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon V. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 89–91.

KÓS Károly

- 1972 Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében. In: Kós Károly *Népélet és néphagyomány*. Bukarest: Kriterion, 134–190.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon*. Budapest: Planétás Kiadó

KREDICS László – LICHTNECKERT András (szerk.)

1995 *Balatonalmádi és Vörösberény története*. Balatonalmádi: Almádiért Alapítvány

LAPOSA József

1988 *Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken*. Budapest: Mezőgazda Kiadó

LICHTNECKERT András

2008 *A balatonfüredi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története*. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány

2010 *A balatonfüred-csopaki borvidék története a kezdetektől napjainkig*. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány

MÓD László

2007 „Kihaló faluból–üdülőfalú”. Gazdasági-társadalmi változások egy déldunántúli kistelepülésen (1970–2005). In: Szarvas Zsuzsa (szerk.) *Migráció és turizmus*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 111–142.

PÁKAY Zsolt – SÁGI Károly

1971 A szőlőművelés hatása a Balatonkörnyék népének életére és településére. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 10. 95–114.

RÁCZ János

2006 *Füredi terménykiállítások és borünnepek*. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány

SABJÁN Tibor

2002 *A takaréktűzhely*. Budapest: Terc

2008 *Népi cserépkályhák*. Budapest: Terc

SCHLEICHER Vera

2011 Helyek és színek – A Balaton-parti települések identitáskeresése a turizmus szolgálatában In: Fejős Zoltán (szerk.) *Színre vitt helyek – Tanulmányok*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 100–111.

SIMON András

2012 *Hagyomány, újjítás, minőség*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

2013 Erfundene Traditionen, Feste und Tourismus in der Weinbergen Südwestungarns. *Acta Ethnographica Hungarica* 58. (2) 369–387.

SZARVAS Zsuzsa

2007 Útkeresés a magyar vidéken 1990-2005. Alsópáhok példája In: Szarvas Zsuzsa (szerk.) *Migráció és turizmus*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 193–230.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2010 *Erdélyi kályhák és kályhasempék*. Budapest: Terc

TÓTH Erika

1998 Idegenek egy avasi magyar faluban. In: Fejős Zoltán (szerk.) *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 120–124.

VAJKAI Aurél

1938 A paraszt-szőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. *Néprajzi Értesítő XXX. évf. 1.* 15–48.

1948 Élet a cserszegtomaji házban. *Ethnographia LIX. évf.* 54–72.

1956 Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. *Ethnographia LXVII.* 57–90.

1958 *Balaton melléki présházak*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata

1966 A Balaton északi partjának présházai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 5.* 181–233.

VALENT Edit

2003 A falusi turizmus. In: Pusztai Bertalan (szerk.) *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgesi eset*. Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék, 67–72.

VALUCH Tibor

2001 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris

VISKI Károly

1926 *A Bakony-Balatonvidéki képzőművészet*. Magyar Népművészet XII. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya

WAHLSTRÖM, Iina

2008 Second Homes and Summer Cottages in Finland. In: Pirjo Korkiakangas – Tiina-Ritta Lappi – Heli Niskanen (ed.) *Touching Things. Ethnological aspects of modern material culture*. Helsinki: Finnish Literature Society, 238–247.

1. kép
A Fenyé és a Les-hegyek a faluból nézve

2. kép
A két szőlőhegy területe turista térképen ábrázolva
(a fehér pontok a vizsgált épületeket jelzik)

3. kép
A tárgyalt présház a *Les-hegy* nyugati oldalán

4. kép
Zöldszezes kályha

5. kép
Müllerék *kétszintes* présház-lakóháza

6. kép
Újonnan rakott cserépkályha

7. kép

A tüzelőfülke kipúposodása az egykori iszlinges, jelenleg nyaraló célokat szolgáló épületen

8. kép

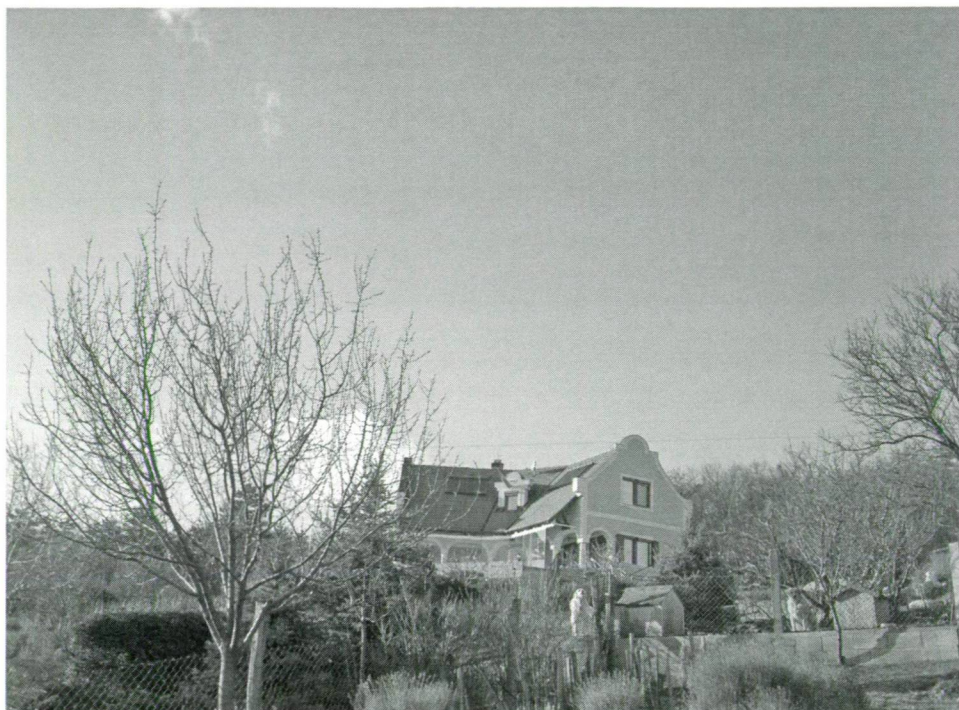
A rakott sparhelt, benne a kályhaszemekkel, illetve a gyűjtemény egy része is látható

9. kép
A tárgyalt kétszintes présház

10. kép
Az ép kályha (Vargha László felvétele)

11. kép

A gondosan körbekerített, díszkerttel övezett villa, tetején a napelemekkel